

Livet, skjønnheten og døden

Espen Håland

Psykologspesialist med avtalehjemmel

espen.haland@gmail.com

I filmen møter rollefigurene – og publikum – den estetiske konflikten og sårbarheten i livet.

Espen Håland. Bilde: privat

Det å erfare noe som meningsfullt eller vakkert er ofte dypt personlige erfaringer. Det som er meningsfullt for én, trenger ikke å være det for en annen. Mening viser til noe utover seg selv. I handlingsøyemed er ofte mening knyttet til hensikt eller intensjonen bak. Det er vanlig å knytte mening til forståelse og det som ikke er konkret. Det konkrete har i seg et en-til-en-forhold. Mening

er knyttet til det symbolske, det som er flertydig, åpent og heftet med usikkerhet. Selv en skåre på et spørreskjema om depresjon kommer ikke unna å være knyttet til mening og tolkning. Mening er ikke gitt, det er åpent og har usikkerhet i seg.

Psykoterapi er knyttet til mening, jeg tror psykoterapi også kan kobles til skjønnhet. I psykoterapi snakker vi ofte om det vanskelige med fraværet av den andre eller en tilstedeværelse av andre på vonde måter. Men kan terapi også inkludere vansker med nærværet av noe godt?

Psykoanalytikerens Donald Meltzer (1988/ 2022) snakker om at alle pasienter bærer i seg en håpefull forestilling om noe vakkert, knyttet til nærværet av den andre. Meltzer hevder at møtet mellom mor og spedbarnet har en skjønnhet som er av stor betydning. Forestill deg følgende scene: en mor som hengivent ikke kan ta øynene vekk fra spedbarnet sitt eller slutte å smile, og spedbarnet som ser ut til å være helt oppslukt av sin mor, og ikke får nok av henne.

Scenen er vakker, og har med skjønnhet å gjøre. Meltzer går videre og sier at skjønnheten er relatert til noe dypt meningsfullt. Skjønnheten har med utvikling å gjøre og noe vi hele tiden vender tilbake til gjennom livet. Jon Morgan Stokkeland (2022) skriver at skjønnheten vekker sterk interesse og igangsetter søken etter svar. Den fascinerer og tiltrekker, samtidig kan skjønnheten overvelde og skremme oss (Stokkeland, 2022). Skjønnheten, sier Meltzer, forbli et mysterium for oss, den lar seg ikke definere.

Nær skjønnhet og mening ligger kunsten, poesien, litteraturen og filmen. Felles for skapende virksomhet er flertydighet, åpenhet og usikkerhet. Både personen som skaper kunsten, og vi som mottaker blir trukket inn i noe som beveger oss uten at vi forstår hvorfor. Meltzer hevder det har med skjønnhet å gjøre. Skapende virksomheter kan være med på å gi livet dypere mening i møte med det smertefulle. Filmen *Dead Poets Society* fra 1989, regissert av Peter Weir, både illustrerer og gjør dette.

Handlingen

Vi befinner oss på Vermont, USAs beste internatskole for gutter tilsvarende videregående, på slutten av 1950-tallet. Det er oppstart av skoleåret, og rektor Nolan holder tale for både ungdom og foreldre i en fullsatt sal. Skolens verdier, tradisjon, ære, disiplin og dyktighet fremheves. En ny lærer blir også introdusert, engelsklærer John Keating – spilt av Robin Williams. Det er strengt på skolen, og det forventes at elevene skal adlyde. Todd Anderson er ny på skolen og engstelig. Han blir en del av en vennegjeng sammen med blant annet Neil Perry. Mr. Perry, far til Neil, forteller at Neil må droppe fritidsaktiviteter og heller prioritere skolearbeidet. Neil protesterer, med sine venner til stede, hvorpå faren avviser ham brutalt, Neil skal gjøre som han sier.

Undervisningen begynner, men timene med Keating skiller seg ut. I stedet for å pugge grammatikk oppfordrer han elevene til å tolke poesilitteraturen, og i dette åpne seg, tørre å bli beveget, forholde seg til det usikre og det som har med skjønnhet å gjøre. Keating tar dem med til skolens pokalskap og viser fram bilder av tidligere elever på skolen. Keating ber guttene se nøye på bildene mens han i bakgrunnen hvisker filmens mest kjente uttrykk, «carpe diem», gjentatte ganger. Keating forteller dem at å skrive poesi handler om følelser og begjær. Flere i vennegjengen våkner til liv. De oppdager en tidligere hemmelig klubb, «Døde poeters klubb». Med Neil som leder bestemmer de seg for, i hemmelighet, å gjenopplive klubben. Guttene sniker seg ut på kveldene og leser poesi for hverandre i en hule. Todd oppdager langsomt at han har poesi i seg. Neil finner ut at han vil bli skuespiller, og blir med i en oppsetning av et teaterstykke, uten å si dette til sin far, som han vet vil si nei. Mr. Perry blir sint når han oppdager at Neil har blitt med i skuespillet, og han forbyr Neil å fortsette med teater. Neil trosser sin far og deltar likevel på teateroppsetningen. Når Mr. Perry senere

oppdager dette, blir han rasende og tar Neil ut av skolen og søker ham inn på militærskole. Det ender i tragedie. Neil tar sitt eget liv. Alle er rystet, skolen setter i gang en undersøkelse, og det holdes avhør av elevene, hvorpå «Døde poeters klubb» oppdages. Keating holdes indirekte ansvarlig for Neils selvmord gjennom å ha oppmuntret Neil til fritenkning og uønsket aktivitet. Han får sparken. Skolen går tilsynelatende tilbake til tradisjonen og disiplinen.

Neil følger teaterdrømmen, med katastrofalt utfall. Foto: Buena Vista Pictures / Courtesy Everett Collection / NTB Scanpix

Livet

Vermont internatskole vil ikke at elevene deres skal tenke for mye selv, de skal adlyde og pugge. Det ligger en trygghet og forutsigbarhet i det, både elevene og læreren vet hva de har å forholde seg til. Disiplinen blir en måte å holde de ungdommelige kreftene i sjakk på. Det er som om Vermont representerer den strenge far som har kontroll. Ingenting nytt kan skje på Vermont. Det nye er farlig og ikke noe som skal «slippes løs», verken kroppslig (seksuelt) eller mentalt i form av fritenkning eller poesi.

... skjønnheten er konfliktfylt for oss

Lærer Keating utfordrer elevene til å tenke og føle selv. Noen av elevene protesterer og blir redde. Andre blir begeistret og nysgjerrige. Keating setter i gang noe hos både elevene og oss som ser på. Vi våkner til «liv». Elevene oppdager både skolens «diktatur» og «et indre diktatur» i dem selv som de

gjør opprør mot gjennom å begynne å tenke egne tanker og å ha egne følelser. Keating understreker at poesi er det som berører oss, tør vi la oss berøre? Poesi har åpninger i språket, det skaper nye rom for å forstå, og verden kan vokse frem på en ny måte. Keating presser den engstelige Todd, foran klassen, til å skape et dikt uten å tenke, fri assosiasjon. Det ender opp med at Todd klarer å framsi et dikt som høster anerkjennelse hos alle. Noe i ham er åpnet opp. Det er både en skjønnhet og en skjørhet i det.

Skjønnheten

Hvor kommer denne skjønnheten fra? Det er som om skjønnheten både er i elevene selv og i møtet med lærer Keating. Skjønnheten er knyttet til frihet, lekenhet, til noe skapende, kreativt og livsbejaende. Samtidig er det mye som står på spill, noe er sårbart. Vi kommer i kontakt med noe helt grunnleggende i oss selv, noe som alltid har vært der knyttet til møtet med den andre på dypet.

Vi bærer med oss tidlige opplevelser, også det vi ikke husker bevisst. Mye er fysisk og psykisk innskrevet i oss, i kroppen, i vår tenkning og følelser. Vi er aldri alene i den indre virkelighet. Fra første stund har vi andre som vi er i bevisst eller ubevisst dialog med. I det ubevisste tenkes dette som indre objekter, det er indre representasjoner av viktige andre i den ytre virkelighet, for eksempel mor eller far, som vår fantasi selv bidrar til å forme. Den indre psykiske virkeligheten preges av primitive følelser, lidenskaper og destruktivitet. Inni oss er vi alltid barn og voksne på samme tid. Det ubevisste er tidløst.

Mellom selvet og de indre objektene oppstår det kontinuerlig konflikter. Utvikling er alltid forbundet med konflikt. I filmen er det en tilsynelatende ytre konflikt mellom skolen og vennegjengen vi følger, men vel så mye er det indre konflikter som utfolder seg.

Meltzer (1988/2022) mener skjønnheten er konfliktfylt for oss. Skjønnheten finnes fra første stund i møtet mellom spedbarn og moren. Moren opplever en forelskelse, det er som om spedbarnets skjønnhet fullstendig bergtar henne. Meltzer henleder oppmerksomheten på at også spedbarnet opplever skjønnhet i møtet med moren. Morens skjønnhet, hennes vakre øyne og lysende ansikt er på samme tid gåtefull for spedbarnet. Spedbarnet hensettes til å begynne å «tenke» rundt hva som befinner seg på innsiden av moren av tanker, følelser og begjær. En estetisk konflikt oppstår, ifølge Meltzer, som er tilknyttet en følsomhet for den andres indre virkelighet som vi ikke har full tilgang til. Den estetiske konflikt er nært relatert til utvikling av tenkning og følelser.

Meltzer bygger på Melanie Klein og Wilfred Bions teorier. For Klein (1946) er spedbarnets møte med mor (og far) så kraftfullt at det settes i gang splittelse og proaktiv identifikasjon. Bion (1962, 1970) understreker at sinnet utvikles gjennom å tenke om emosjonelle erfaringer. Skjønnheten i første møte er en kraftfull emosjonell erfaring. All senere skjønnhet har potensial til å bli det Bion (1970) karakteriserer som katastrofepreget forandring. Dette kan møtes på ulike måter, for eksempel benekting, tilbaketrekning, splittelse osv. I *Dead Poets Society* konfronterer lærer Keating elevene med den estetiske konflikten, først gjennom å oppfordre dem til å tenke og føle selv, dernest ved å henlede dem til å se skjønnheten i poesien. Det handler om å gripe dagen, men vel så mye handler det om å (be)gripe skjønnheten.

I den estetiske konflikten befinner vi i oss i randsonen mellom det kjente og det ukjente, mellom det bevisste og det ubevisste. Den estetiske konflikten er knyttet til det intime ved menneskelivet. Å kunne være i stand til å drømme er nært knyttet til det estetiske. I *Dead Poets Society* er det flere i vennegjengen som blir i stand til å drømme. Bion (1962) hevder at vi må gjøre det bevisste ubevisst for fullt ut å være i stand til å tenke og føle. Å drømme gjør forbindelsen med oss selv sterkere, og det

forbinder oss også tydeligere med verden utenfor. Gjennom drømmen og den estetiske konflikten kan vi finne oss selv.

Skjønnheten kan vekke sinne, misunnelse og angst

Vi erfarer verden på vår helt personlige måte. Når Todds dikt, som tydelig er knyttet til personlig sannhet, kommer til uttrykk, er det forbundet med skjønnhet. Hans dikt ville ikke vært knyttet til skjønnhet om det ikke hadde Todds personlige sannhet i seg.

Det er et «jeg» som får sentrum scene, mens publikum – indre og ytre objekter – ser på. Hadde hele klassen og Keating ledd av Todd, hadde det ført til skam, tilbaketrekning og splittelse. Skjønnheten i Todds dikt har tydelige tegn av å være en katastrofepreget forandring.

Neil oppdager skjønnheten, vil være i den og utforske den. Han oppdager og tar i bruk teateret som en arena for dette. Det uforstilte, lekende, kreative og livsbejaende finner sin plass i Neil, han vokser og blir mer tydelig. Det er rørende og vakkert. Noe sant og ekte vokser frem i ham. Dette står i sterk kontrast til tidligere scener, når Neil konfronteres av sin far. Da er det som om han lukker seg, forstiller seg, forsvinner og visner hen.

På teaterscenen er Neil blottstilt, det er en skjønnhet i det, men på samme tid skjørt og sårbart. Hvordan vil publikum – vi – reagere? Publikum elsker Neils skuespill, alle kan se skjønnheten. Mr. Perry hater det. Kan vi også forstå ham? Skjønnheten kan vekke sinne, misunnelse og angst. Mr. Perry våger ikke å forholde seg til skjønnheten i sin sønn. Også vi har noe av Mr. Perry i oss, noe som gjør at vi ikke helt orker å forholde oss til skjønnheten, hater den og vil ødelegge den.

Døden

Møtet mellom Neil og Mr. Perry, etter teaterforestillingen, er så ladet. Neil bærer et håp om at faren skal se ham og skjønnheten. Det får bære eller briste, og det brister fullstendig. Når faren tvinger Neil til å underkaste seg, er det noe innvendig som dør både i ham og i oss. Det er som om Neil mister sin skjønnhet, han mister evnen til å drømme, og han mister seg selv.

De har kommet hjem, og faren er rasende på Neil. Neil blir tatt ut av Vermont og skal begynne på militærskole, ingenting skal få ødelegge hans medisintidning. Mr. Perry vil at Neil skal få alle mulighetene han aldri fikk. Neil protesterer forsiktig, men tør samtidig ikke si imot.

Objektreasjoner er grunnlaget for skjønnhet, lidenskap, tenkning og følelsesliv. Kreativitet og skapende virksomhet kommer som et svar på noe, og er forbundet med et objekt, negativt eller positivt. Vi er våre relasjoner og kommer ikke unna.

Det som skjer i den indre virkelighet, kan være farlig fordi det er så sterke krefter og følelser involvert. Vår bevissthet, rasjonalitet og fornuft har mindre betydning enn den ubevisste indre virkelighet. Det er vel så mye farsobjektet som er farlig, ikke faren. I objektreasjonenes verden er det som om Mr. Perry blir en fangevokter som legger fullstendig beslag på Neils følelsesliv og tenkning. Hvilke liv er det? I Neils indre virkelighet har farsobjektet tatt helt over, og den Neil vi ble kjent med, som sto på scenen og utfoldet seg, finnes ikke lenger. En annen (indre) virkelighet har tatt over Neil. Dette gir assosiasjoner til selvmord i vår virksomhet. I den ytre virkelighet har alt tilsynelatende sett fint ut for flere som ender opp med å ta livet sitt, men vi vet ikke hva som har foregått på innsiden.

Foreldrene legger seg, og Neil blir alene igjen oppe. Det kommer en ro over Neil. Det er som om noe i ham gir opp og slipper taket på livet sitt. Vi aner konturene av et indre drama i ham som har funnet en uhyggelig løsning. Neil tar livet av seg selv. Eller er det vel så mye det indre farsobjektet han

tar livet av? Det er ikke tilfeldig hvor og hvordan han gjør det, på farens kontor med farens pistol. Det ligger et veldig raseri i dette, et indre opprør som Neil føler at han ikke har mulighet til å gjøre imot den virkelige faren. I dette har også Neil for lengst forlatt den estetiske konflikten, det skjønne og det sårbare. I selvmordet har det å drømme, tenke og føle på dypet opphørt.

Å være tilknyttet og å løsrive seg krever ofte «tillatelse» fra en voksen. Hvis ikke må løsrivelsen være mer brutal. Vi aner at Neils løsrivelse fra sin far ville bli av det brutale slaget. Det finnes ikke rom for å ha egne tanker, følelser og drømmer, det er som om faren personifiserer verdiene til skolen: tradisjon, disiplin, ære og dyktighet. Neils utforskning av seg selv og det estetiske gjør ham utsatt og sårbar. Det er som om Mr. Perry ikke bare får ham til å slutte på skolen og med teater, det som skjer i den ytre virkeligheten, men at faren avviser hele Neil og hans innerste vesen. Vi aner at dette må vekke en voldsom skam i gutten. Skamraseriet som følger med, synes å være den virkelige drivkraften bak Neils «aggressive» selvmord.

Mr. Perry blir på mange måter «skurken» i filmen. Men det går an å tenke at Mr. Perrys egen estetiske konflikt vekkes til live, og han konfronteres med noe han ikke orker å forholde seg til. Det gåtefulle, uforstilte og skjønne kan vekke mye usikkerhet. Den estetiske konflikten blir fort en katastrofepreget forandring som tvinger fram et nytt bilde av verden. Det innebærer da samtidig å destruere et gammelt og «trygt» bilde av verden (Stokkeland, 2022). Hvem er klar for det? Dette er noe også vi kjenner igjen i oss selv og i våre pasienter.

Terapi – (be)gripe sannheten og skjønnheten

Vi er aldri sannferdige historikere når det kommer til eget liv. Livet, og dets erfaringer, er hele tiden farget av noe i oss. Det er ikke hva som faktisk har skjedd, som er viktig i psykoanalysen, men hvordan en vedvarende barndom lever videre i oss. Vår egen ubevisste fantasi transformerer virkeligheten kontinuerlig. I den enkeltes ubevisste fantasi er det livserfaringer som former hvordan virkeligheten oppleves her og nå. For pasienter vil slike livserfaringer bl.a. være knyttet til den estetiske konflikt.

Psykoterapi omhandler den estetiske konflikt i det å kunne bedre forholde seg til innside og utside og til egen sårbarhet

Vi kjenner igjen den estetiske konflikten i terapirommet. Pasienten fortalte at han hadde en kjæreste han var veldig glad i, som viste at hun var glad i ham, likevel ble han usikker. Han kunne ikke være sikker på hva kjæresten egentlig tenkte og følte om ham. Den estetiske konflikten finner også sted i terapirelasjonen. Pasienten kan ikke være sikker på hva terapeuten tenker og føler om ham. Mye er i spill, og pasienten vil uunngåelig undre seg over terapeutens innside; «vil du meg vel?», «hva tenker du egentlig om meg?», «kan du like meg?» osv. Det kan kjennes sårbart å skulle åpne opp, blottstille seg for en annen uten fullt ut å vite hvordan det blir tatt imot (Stokkeland, 2011). Det sårbare og uforstilte har noe vakkert ved seg også i terapi, som i poesien. Kan psykisk helsevern, terapeuten og pasienten forholde seg til det?

Det personlige møtet i psykoanalytisk psykoterapi er uunngåelig en estetisk erfaring for begge parter, som kan vekke mange følelser, deriblant takknemlighet, men også usikkerhet. Terapeuten kan bli usikker på seg selv og sitt virke. Her kommer den estetiske konflikten inn, i terapeutens tenkning, som tvil omkring terapiens skjønnhet. Psykoterapi som en estetisk erfaring lar seg ikke kontrollere. Akkurat som den estetiske konflikten har psykoterapi noe gåtefullt ved seg. Er terapeuten som Keating, i *Dead Poets Society*, som legger til rette for at pasienten kan tenke og føle selv? Langsomt

introduserer dem for deres personlige poesi som de selv bærer på? Psykoanalytisk psykoterapi er også Vermont internatskole, med dens tradisjon, ære og disiplin. Dette samsvarer med psykoanalysen som vitenskap med en lang historie, med klare rammer, teknikk og en etikk. Det handler om å være personlig (det estetiske) til stede på en disiplinert måte (internatskolen). Det handler om å tørre å være nær i det unike personlige møtet med pasienten, samtidig som vi holder rammen, tar i bruk vår psykoanalytiske forståelse og ikke er privat.

En estetisk erfaring, hvis terapeuten og pasienten kan klare å forholde seg til det, setter i gang tenkning og følelser. Dette kan legge grunnlag for å lære av erfaring (Bion, 1962). Det handler om å arbeide med hva som er mulig å tenke, snarere enn å tenke om noe. Vi kan lære om verden, det vil si når terapeuten tar i bruk psykoedukasjon eller konkrete teknikker på en ikke-personlig måte. Å lære av erfaring har imidlertid noe dypere ved seg som også involverer det estetiske. Skjønnhet og sannhet er viktige forhold vi arbeider med i terapirommet. Psykoterapi omhandler den estetiske konflikt i det å kunne bedre forholde seg til innside og utside og til egen sårbarhet. Den estetiske konflikten, skjønnhet og sannhet er nært knyttet til kjærlighet. Betyr dette at vi dypest sett arbeider med kjærlighet i psykoterapi? Hvis terapirommet ikke har plass for det estetiske, og med det usikkerheten, sårbarheten, det kreative og det personlige møtet, er det en fare for at noe essensielt «dør» i vår behandling. Da er det en reell fare for at vi, i psykisk helsevern, kun står igjen med «disiplinen» på Vermont internatskole.

Oh captain, my captain ...

Etter Neils død står tyranniet, kynismen, disiplinen og ikke-tenkningen tilbake. Det tydeliggjøres av rektor Nolans inntreden som engelsklærer i stedet for Keating, og hans «oppskrift» for å tolke poesi, som om det finnes. Det slående nå, med elevene, er tapet av deres forestillingsevne og emosjonelle liv i tilpasningen til Vermont-skolens krav. Sluttscenen bærer imidlertid en kime av håp. Når Keating, etter oppsigelsen, kommer for å hente sine private eiendeler i klassen hvor elevene og rektor Nolan nå er, skjer det noe. Todd reiser seg og stiller seg stående oppå pulten og sier direkte henvendt til Keating, «oh captain, my captain», hvorpå flere medelever følger etter. Anført av Todd tør elevene å føle og tenke selv. Det estetiske gjenoppstår.

Merknad. Ingen oppgitte interessekonflikter.

Referanser

- Bion, W.R. (1962). *Learning from experience*. Maresfield Reprints.
- Bion, W.R. (1970). *Attention and interpretation*. Maresfield Reprints.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. I *The writings of Melanie Klein*, Vol 3. (s. 1–24). Hogarth Press.
- Meltzer, D. & Williams, M.H. (2022). *Bergtatt av skjønnhet. Den estetiske konfliktens rolle i utvikling, kunst og vold*. Oversatt av G.T. Andersen, M. Andersen, T. Holm, E. Tjessem, L. Stokkeland og J.M. Stokkeland. Kolofon forlag. (Første gang publisert i 1988).
- Stokkeland, J.M. (2011). *Å gi og å ta imot. Donald Meltzers psykoanalytiske tenkning i tradisjonen fra Melanie Klein og Wilfred Bion* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Tromsø.
- Stokkeland, J.M. (2022). *Den farlige kjærligheten*. Perpleks forlag.